

WILHELM I OG DÜRENDAHL
To bogbinderselvbiografier fra 1700-tallet

AF

INGRID OG HARALD ILSØE

For nogle år siden købte Det Kongelige Bibliotek en Vajsenhusbibel fra 1780, der angiveligt var indbundet af en vis Paul Dürendahl og rummede en selvbiografi og andre optegnelser af denne. Selvbiografien fortæller en interessant historie, som kunne have haft titlen 'Bogbinder mod sin vilje', men erhvervelsen var først og fremmest motiveret af, at der i biblen fandtes indlagt et blad med en selvbiografi af Dürendahls svigerfar, bogbinder Johan Tobias Wilhelmi. Trods berømmelsen som en af Danmarks mest fremragende bogbindere, hvis bind bl.a. kendes fra hans virksomhed som Det Kongelige Biblioteks bogbinder (fra 1767) og kongelig hofboghinder (fra 1785), har kendskabet til Wilhelmis personlige data været rudimentært. Hans selvbiografi træder nu til og meddeler nyt om elementære livsomstændigheder, ikke mindst i barn- og ungdomsårene. Også set i forhold til, at der ikke foreligger andre danske bogbinderselvbiografier fra 1700-tallet, må det betegnes som et særdeles heldigt tilfælde, at disse to er dukket op. De er forsåvidt unikke inden for genren, og hver på sin vis oplysende fortjener de begge at blive gjort tilgængelige på tryk.

Johan Tobias Wilhelmi (1714-98)

På grundlag af de hidtil tilgængelige oplysninger har personalhistorikeren Albert Fabritius påpeget, at Wilhelmi på mødrene side tilhørte en anset bogbinderslægt, der omfattede bogbinderdynastiet Boppenhausen, og yderligere blev knyttet til det københavnske bogbindermiljø ved sit første ægteskab med en bogbinderenke.¹ Som baggrund

¹ Albert Fabritius: *Det kongelige Biblioteks Embedsmænd og Funktionærer 1653-1943*, 1943, s. 182, og samme: *Mænd og Slægter i Helliggeist Sogn, Helligaandskirken i*

for selvbiografien illustreres forholdet af en slægtsoversigt. Wilhelmis rige bindproduktion er der ikke grund til at gå ind på. Den er udmærket belyst af undersøgelser foretaget af Sofus Larsen og Anker Kyster.² De mange bøger, han i årene 1768-97 indbandt for Det Kongelige Bibliotek, kunne ganske vist godt ønskes en mere indgående præsentation, men her må indtil videre række gengivelsen af et par prøver samt en henvisning til de specificerede regnskabsbilag i bibliotekets arkiv, via hvilke de kan fremfindes.³

Bogbinder *Johan Kruse* (d. efter 1715) og *Martha* (Arlodt?)

<i>Dorothea</i> , g.m. <i>Johan Boppenhausen</i>	<i>Martha</i> , g.m. <i>Conrad Wilhelmi</i>
<hr/> <i>Johann Christopher B.</i> (1708-51) <i>Jacob Wilhelm B.</i> (1710-61)	<hr/> <i>Johan Tobias W.</i> (1714-98) 1) g.m. <i>Inger Marie Larsdatter</i> , tidl. g.m. bogbinder <i>Joh. Frid. Asmus</i> (d. 1740) 2) g.m. <i>Anna Margrethe Rasmusdatter</i>

Selvbiografien foreligger tydeligvis i en renskrift, måske af optegnelser i en familiebibel, men om den er foretaget af Wilhelmi selv eller en anden som f.eks. en af hans døtre, tør ikke siges. Den er uden overskrift:

„Anno 1714 d. 30 Maj blev ieg Johan Tobias Wilhelmi fød i Kiøbenhavn, min fader var Conradus Wilhelmi fra Saxen og blev Regementsquarteer mester ved det Jydske National Regiment, min Moder Martha Kruse, bogbinder Johan Kruses yngste datter, som døde efter 1 aars Egteskab,⁴ siden efter nogle aars forløb giftede min fader sig udi

København, udg. ved Bjørn Kornerup, 1949, s. 173, begge steder uden kildeangivelse, men bl.a. på grundlag af oplysninger i *Personalthistorisk Tidsskrift*, som anføres nedenfor. Fabritius' meddelelser har ikke sat sig spor i artiklerne om Boppenhausen og Wilhelmi i *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udgave.

² Sofus Larsen & Anker Kyster: *Danish eighteenth century bindings 1730-1780*, 1930, s. 13-15, 17, 23, 27f, 36 og 51f samt talrige illustrationer på pl. LXV-LXXXIII.

³ Se *E 40* (1768-78), *E 39* (1778-85) og *G 26* (1797).

⁴ Hun døde 4. sept. 1714 ifølge et tysk ligvers over hende, som er registreret i *Personalthistorisk Tidsskrift* 8.rk. II, 1923, s. 215.

Rendsburg med Catharina Magrete[!] Horst, hvor ieg i nogle aar var hos dennem og blev oplært udi Latinsk skoele, indtil 1724 at min bestemoder forlangede mig til sig, som da var i Hobroe hos velærværdige sl. Wigandt Mouritzen Sogne Præst sammesteds,⁵ hvor ieg forblev en 7 aars tid og gik der i Latinsk skoele, til ieg 1730 blev sat i lære i Horsens hos bogbinderne Zimmerman, hvor ieg lærte professionen paa 4 aar.⁶ 1734 reiste ieg til Kiøbenhavn og var der i Condition 4 aar, siden reiste ieg til Saxen at opsøge min sl. faders venner, som ieg fandt i god velstand i Voigtland, hvor ieg nogen tid opholdt mig hos dem. Da nu et par aars tid vare forløbne i Tyskland, reiste ieg tilbage til Kiøbenhavn for der at nedsette mig paa min profession, hvor ieg da kom i kundskab med sl. Joh. Frederik Asmus Enke, forhen Borger og bogbinder, og kom i Egteskab med hende 1741 og gjorde mesterstycke i Juli maaned og den 17 Nov. havde Bryllup.⁷

Anno 1743 d. 11 Junii om aftenen Klok. 7 velsignede Gud os med en Søn, som blev kaldet Christian Ludwig. D. 22 Julii samme aar behagede det Gud at henkalde ham igien.

D. 8 Martii 1747 om formidagen Klok. 1 kortere til 11 [dvs. et kvarter i 11] velsignede Gud os atter med en Søn, som blev kaldt Christian Augustinus. D. 29 Majj samme aar behagede det Gud at bortkalde ham.

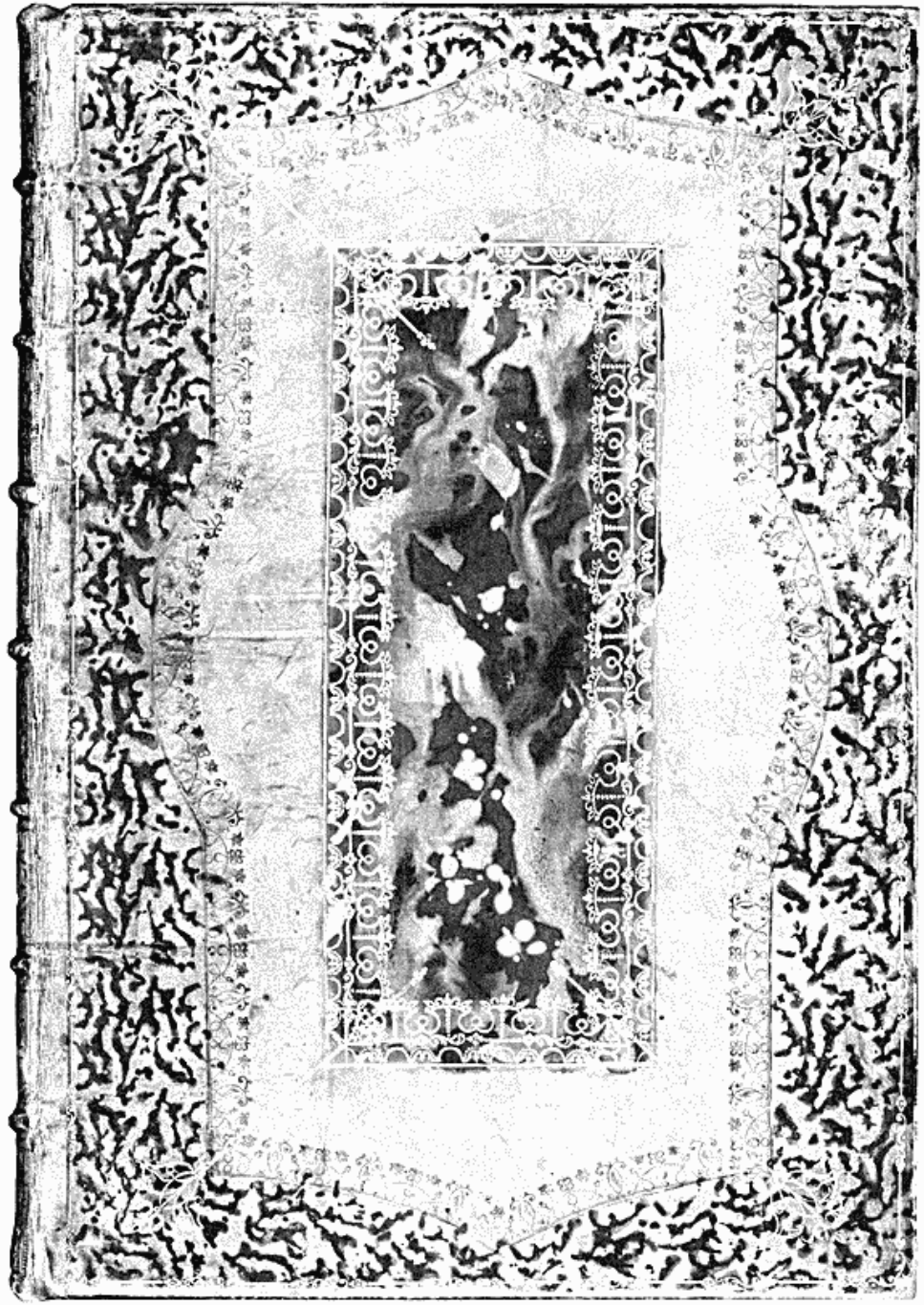
Anno 1758 d. 3 Marti[i] bortkaldede Gud min kiære Hustrue, da vi havde levet et kiærlig Egteskab i 17 Aar, samme aar kom ieg [4. okt.] i ægteskab med Anna Magrethe[!] Rasmusdatter, og efter 1 aars forløb velsignede Gud os med en Datter, som Gud strax efter fødselen bortkaldede.

1761 d. 7 Marti[i] om aftenen Klok. 10 velsignede Gud os med en liden Søn, blev kaldet Christian Augustinus, som døde.

⁵ Wigand Mouritzen, præst i Hobro 1721-34, var fra København og i sit første ægteskab gift med Engelke Eckhorst, datter af den københavnske bogbinder Urban Eckhorst, *Helligaandskirken i København* (note 1), s. 173. Bedstemoderen har vel opholdt sig i præstegården som en slags husbestyrerinde.

⁶ Andreas og (formentlig) Johan Zimmermann, førstnævnte med privilegium som bogbinder dateret 1724, se *Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus*, udg. ved J.R. Hübertz, II, 1845, s. 338.

⁷ Joh. Frid. Asmus døde 13. nov. 1740. Han havde fra 1735 været gift med Inger Marie Larsdatter, med hvem han havde to børn, som hun må have medbragt i ægteskabet med Wilhelmi, se bryllups- og ligvers registreret i *Personalthistorisk Tidsskrift* 8. rk. II, 1923, s. 160 og 215.

1762 d. 27 Nov. om aftenen Kloken 6 velsignede Gud os med en Datter kaldet Wilhelmine Catharine.

1765 d 29 Sept. velsignede Gud os med en Datter kaldet Martha.

1789 d. 10 December døde min anden Kone Anna Magrethe, da vi havde levet et kiærlig ægteskab over 31 aar.

1790 d. 29 Jan. havde min yngste datter Martha bryllup med velærværdige Herr Dyrendal Sogne Præst [for] Omlie etc. Menigheder i Christiansand stift i Norge.

Anno 1792 i Sept. havde min ældste datter bryllup med velærværdige Hr. Friderik Grönlund Residerende Cappelan til Nykiöpping paa Mors i Jylland.* Gud give dem alle lykke og velsignelse.“

Nedenunder har datteren Marthas ægtefælle Paul Dürendahl tilføjet en notits om hendes død i den norske præstegård 3. april 1804: „For hendes Hiertes Godhed var hun elsket af alle og begrædt af alle, som kiendte hende.“

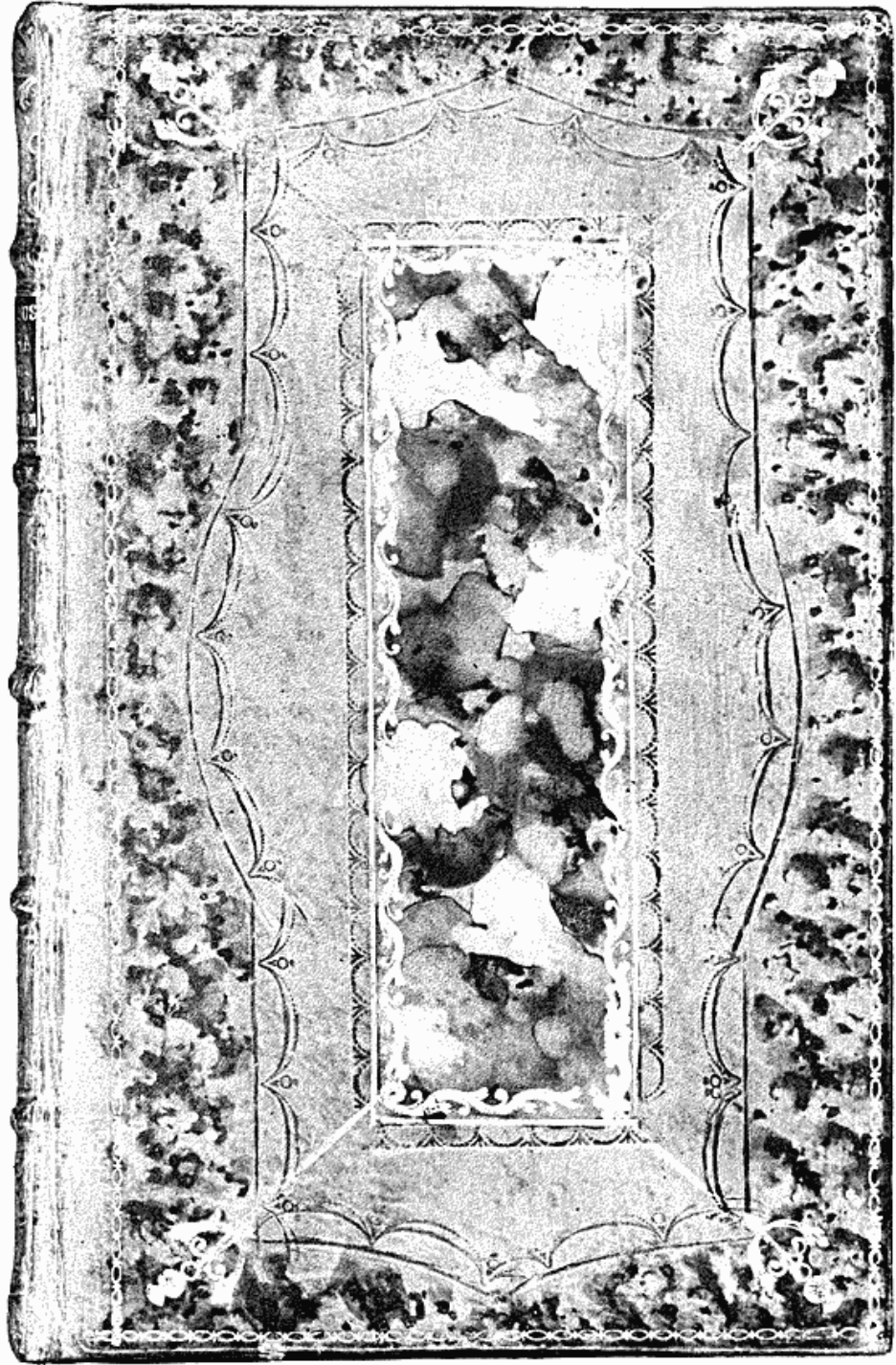
Wilhelmi selv døde 26. januar 1798. At have fået sine døtre gift med velærværdige præstemænd var for en bogbinder et socialt løft, men han døde ikke som en velhavende mand. Efter at huset i Skindergade var solgt og gælden fratrukket, tilfaldt der blot de to døtre 571 rigsdaler til deling. I akterne vedrørende arveskiftet omtales desuden, at der ved hans død var 76 bøger i arbejde. Af værktøj anføres 2 beskærehøvle, 300 stempler, 5 alfabeter i messing og 7 alfabeter i bly samt 11 presser (skiftebehandling af Hof- og Stadsrettens skiftekommission i Landsarkivet for Sjælland).

Paul Dürendahl (1762-1827)

Gamle bibler med familieoptegnelser er ikke sjældne, men som oftest begrænser optegnelserne sig til nøgterne oplysninger om indgåelse af

* Frederik Christian Grönlund var født i Ribe 1767, blev student 1786, cand. theol. 1791, og efter udnævnelsen til kapellan i Nykøbing 3. aug. 1792 ægtede han 11. sept. Wilhelmine Catharine. Han døde 1807 som sognepræst i Hjortlund og Kalslund.

På modstående side. Spejlbind i brunt skind med forgyldt dekoration udført af Wilhelmi for Det Kongelige Bibliotek 1768 ifølge regning i E 40, Det Kongelige Biblioteks arkiv. På ryggen Christian VII's spejlmonogram og kongevåben. – Joh. Bapt. Gatticus: *De oratoriis domesticis*, Rom 1746. Fol.

ægteskab, børnefødsler og dødsfald.⁹ Undertiden indledes de dog af en knap selvbiografi af familiefaderen, indtil han kom i ægtestand, således som Wilhelmi har skildret sit tidlige livsforløb, men Dürendahls selvbiografi er både udførligere og mere personlig end de fleste, der er nedskrevet i denne sammenhæng. Det har åbenbart været ham magtpåliggende at fortælle, hvorfor og hvordan han blev bogbinder og efter at have fuldført sin uddannelse i Wilhelmis værksted valgte at gå studievejen for sluttelig at blive præst. Erindringer i bredere forstand er der naturligvis ikke tale om. Søger man erindringer om studenterlivet i 1780erne må man gå til andre kilder.¹⁰

Selvbiografien foreligger i to versioner, der dels gentager dels udbyder hinanden. De gengives her som én selvbiografi i en redaktion bestående af en sammenstykning af de afsnit for afsnit mest fyldige partier. „Selvbiografi 1“ findes skrevet på et blad forrest i biblen, mens den lidt mere indholdsrige „Selvbiografi 2“ er skrevet bagest i den. Begge er egenhændige.

[Selvbiografi 1]:

„Jeg Paul Dürendahl er fød 1762 den 3die October om Aftenen mellem Kl. 6 og 7 i Østre Riisøer [Risør på Norges sydkyst mellem Arendal og Larvik], og udi samme Byes Kirke døbt den 11. ditto nest- efter. Mine Forældre vare Johan Dürendahl, Kongelig Veier og Maaler i østre Riisøer, og Anne Kieldsen, en Kiøbmandsdatter der paa Stedet. Min Fader var en Kiøbenhavnner og hans Forældre Holstenere eller Tydske. Min Moder døde 1766 d. 2 Sept. I min Barndom blev jeg da til Opfostring hensat hos min Morfader [Selvbiografi 2: Poul Kieldsen] og lærte der at læse og begyndte at skrive, indtil min Fader nogle Aar derefter tog mig hjem til sig og satte mig i Byens Skole, hvor jeg lærte Christendom, Regning og Skrivning, og omsider Latin af Klokkeren Jacob Bøcker. Med Latiniteten drev jeg nogle Aar hen, men havde ikke

⁹ Et nylig fremdraget eksempel er Karel van Manders familiebibel, *Fund og Forskning* 38, 1999, s. 345-48.

¹⁰ Erindringer af to nordmænd, der studerede samtidig med Dürendahl, findes i Andreas Eckstorm: *Sandferdige Fortællinger og Hændelser*, 1792, og Claus Pavels: *Autobiographi*, udg. af C.P. Riis, 1866.

På modstående side. Spejlbind i brunt skind med forgyldt dekoration udført af Wilhelmi for Det Kongelige Bibliotek 1779 ifølge regning i E 39, Det Kongelige Biblioteks arkiv. På ryggen Christian VII's spejlmonogram og kongevåben. – P. C. Ansaldus: *De causis inopiae Monumentorum*, Milano 1740. 8vo.

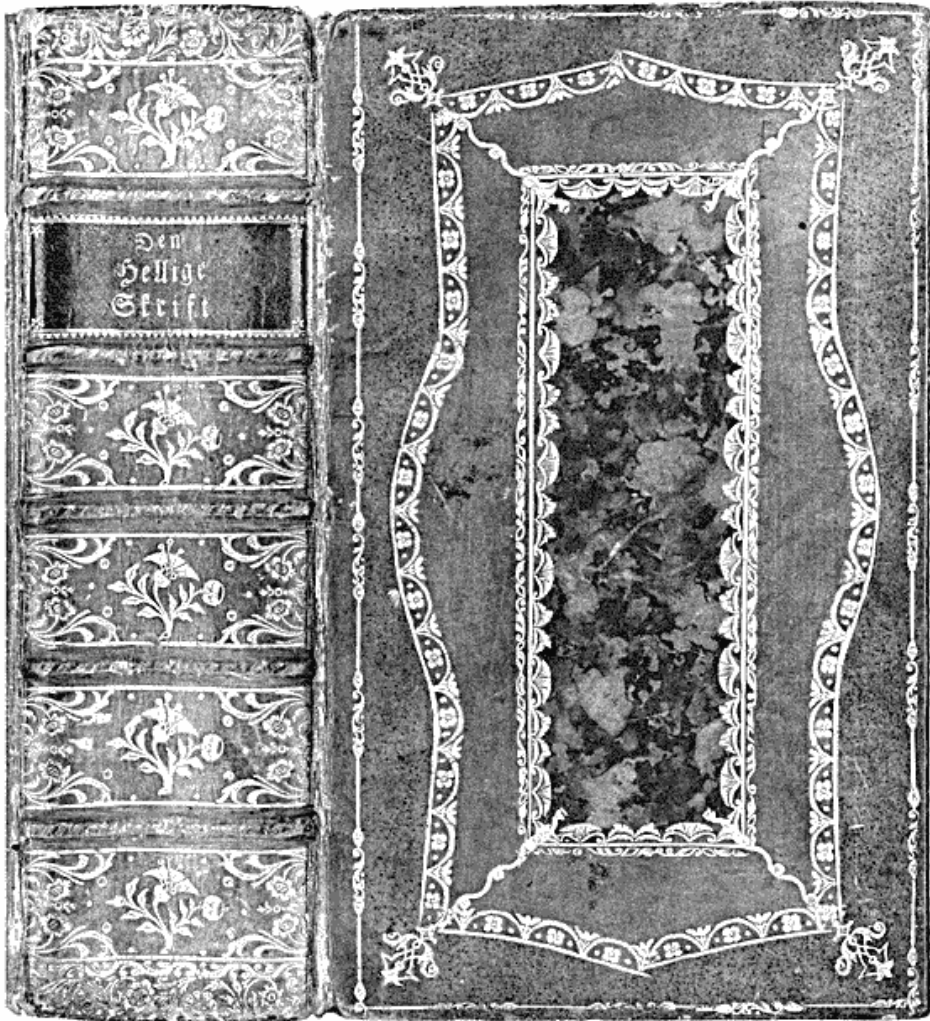
Lyst dertil, hvorfor min Fader, som havde tænkt at holde mig til Bogen, maatte forandre sin Plan.“

[Selvbiografi 2]:

“Min Fader lod mig derfor om Sommeren 1778 rejse ned til Kiøbenhavn for at skulde lære Isen Kræmmer Professionen. Men da jeg skulde staae 7 Aar i Lære og stor Caution krævedes, vilde min Fader ikke indgaae disse Vilkaar; Jeg kom altsaa hiem om Høsten. Paa den Tid havde jeg i Kiøbenhavn en kiær og elsket Broder navnlig Magnus, som var Skriverskarl hos en Commissionair. Han skrev imidlertid op til min Fader, og forestillede at Bogbinder Professionen var et renlig og næt Haandværk, som han holdt for best jeg lærte. Da nu min Fader, som var en født Kiøbenhavner, saae helst at hans Børn lærte en nyttig Profession, maatte jeg bequemme mig dertil, især da min Broder allerede havde talt med kongelig Hoff Bogbinder Johan Tobias Vilhelmi og faaet Løfte paa, at han vilde tage mig som Dreng i Lære. Jeg kom da ned igien til Kiøbenhavn ved St. Hansdag 1779, blev antaget hos bemeldte Hr. Vilhelmi, og indskrevet som Læredreng. Accorden var denne: Jeg skulde slippe med 4 Aar, eftersom jeg havde lært noget Latin, men min Fader skulde holde mig med Klæder og Vask.¹¹ Men disse Lære Aar vare mig overmaade sorrigfulde, da jeg slet ingen Lyst havde til Haandværket, men en desto hastigere Lyst og Attraae opkom nu hos mig efter Studeringer, men denne var mig desto beklageligere, da jeg ikke kunde tilfredstille den. Det var mig et smertelig Syn, naar jeg saae de sortklædte Disciple fra latinsk Skole. Min største Fornøjelse i mine Friheds Timer var derfor at læse i min latinske Grammatika, Guldbergs naturlige Theologie og giøre Stiil, derved øvede jeg mig i det lidet jeg havde lært, ja mit Sind var saa for..et[?] paa at læse og studere, at jeg med Fornøjelse ofte afbrød min Søvn, og om Dagen havde jeg som oftest min Bog inden for Barmen, at jeg ved forefaldende Lejligheder kunde betiene mig af den, men jeg maatte og derfor høre mange Bebrejdelser af Svendene [Selvbiografi 1: ... ikke uden Spot og Fortræd af Svendene].

I Aaret 1781 døde min brave og retskafne Fader, hvis kiærlige Omhue for mit Vel er og skal være mig uforglemmelig. Da nu det længe forventede Aar 1783 kom, og mine Lære Aar vare udløbne, blev jeg af Oldermænden i de andre Mesteres Overværelse indskrevet som Svend

¹¹ Ganske efter lavsartiklerne, der foreskrev en normal læretid på fem år, men nedsatte den til fire, når lærlingen havde latinkundskaber, Carl P. Nielsen og R. Berg: *Dnamarks Bogbindere gennem 400 Aar*, 1926, s. 195.

Paul Dürendahls svendestykke udført 1783 i brunt skind med forgyldt dekoration. Rygtitlen er trykt på et stykke påklæbet rødt skind, og snittet er forgyldt. – *Biblia*, trykt og udgivet af Vajsenhuset, 12. Oplag, København 1780. 8vo.

og foreviiste denne Bibel, som er mit Svenestykke [se ill.]. Da jeg havde staaet hos min Mester 14 Dage i Arbejde som Svend, indlogerede jeg mig hos ham i aarlig Kost og Logie. Nu tog jeg fat igjen paa de kiære Studeringer, da min Sl. Fader havde efterladt mig saa megen Arv, at jeg med Sparsomhed og Oeconomie kunde tilfredstille min brændende Attraae efter boglige Kunster, og end da ikke fortære Capitalen. [Ifølge Selvbiografi 1 udgjorde den mødrene og fædrene arv samlet henimod 4.000 rigsdaler].

Jeg fik da fat paa en duelig Student Giørtz,¹² som informerede mig 2 Timer daglig; da han blev forhindret fra at fuldføre samme, forskaffede han mig en ligesaa duelig og utrættelig Lærer igien i Hr. Koxbroe,¹³ som siden efter informerede mig 4 Timer daglig. Mit Liv bestod af bestandig Studering fra tidlig om Morgenen til seent om Aftenen, allene de højst nødvendige Hvile og Bevægelses Timer fraregnet, og dette skeede med Lyst og Glæde; ja Herren den Algode lagde saadan Velsignelse til mine Bestræbelser, at jeg i Sept. 1785 udstod Examen Artium med den beste Character af alle Professorerne. Med lige Lykke og Berømmelse udstod jeg Examen Philosophicum i den følgende Sommer 1786.“

[Selvbiografi 1]:

“Strax efter fik jeg Klosteret [dvs. Kommunitetet], hvoraf jeg havde 64 s[killing = 4 mark] om Ugen, og da jeg flittig bivaanede de theologiske Professorers Forelæsninger, blev mig Regentsen tilbuden, hvor jeg havde frie Logie og Brænde, en ikke ringe Understøttelse. Jeg fløttede da fra fra min kiære Læremesters Huus, hvor jeg var bevaret for Udsvævelser og Forførelser, eftersom disse gode Folk tillod mig fri Adgang i deres Hiem og i deres Familie Cirkel. Hvilken Adgang jeg siden uafbrudt nød. Ved den Leilighed fattede jeg Kiærlighed til den yngste Datter, en vakker og huuslig Pige ved Navn Martha Wilhelmi. Vi bleve forlovede i Aaret 1789, da jeg i Vaaren samme Aar havde taget min 3die Examen eller Attestats [dvs. teologisk embedseksamen], hvorefter jeg og fik beste Character, saavel som og for min strax derefter holdte Dimiss Prædiken [dvs. prøveprædiken] i Regentskirken.“

[Selvbiografi 2]:

“Da jeg nu agtede at blive i Kiøbenhavn for at fortsætte mine Studeringer, saalænge til det behagede Gud at kalde mig i sin Viingaard, begyndte jeg og at søge efter Præstekald, da jeg meente jo før jeg begyndte, jo nærmere kom jeg Maalet. Og imod min Formodning, da jeg i October Maaned 1789 søgte Omlie Kald, var jeg saa lykkelig at faae samme [Selvbiografi 1: d. 30 Oct.], som var blot den anden eller tredie Ansøgning jeg havde indgivet i Cancelliet. Jeg blev i Januarii Maaned 1790 indviet i Frue Kirke af Biskop Balle til Præste Embedet.

¹² Balthasar Giørtz fra Kolding, cand. theol. 1783 og fra 1787 kapellan i Ringkøbing, senere præst.

¹³ Sikkert fejlskrivning for Høxbroe, identisk med Hans Høxbroe fra Kolding, hvis søster var eller blev forlovet med Giørtz, cand. theol. 1787, dr. phil. 1790, senere præst.

Den ottende Dag derefter, som var d. 29 Jan., havde jeg Bryllup med min forlovede Kiæreste, min forrige Læremesters Datter Jomfrue Martha Wilhelmi. Vi ankom her til Omblie Præstegaard d. 28 April 1790.“

Omblie er Åmbli, ca. 40 km vest for Dürendahls fødeby Risør. Efterfølgende har han gjort optegnelser om sine børn, seks med Martha Wilhelmi og seks med sin anden kone Catharina Gjellebøl, en præstedatter fra Stavanger som han ægtede 1811, samme år som han blev forflyttet til sognekaldet i Bamble. Her døde bogbindersvenden, som ikke ville være bogbinder, efter 37 år på prædikestolen. I en tilskrift til Selvbiografi 2 har en søn i andet ægteskab, Johan Dyrendahl, oplyst, at han døde den 19. marts 1827, og iøvrigt ført familieoptegnelserne frem til 1833.

SUMMARY

INGRID AND HARALD ILSØE: *Wilhelmi and Dürendahl. Two bookbinders' autobiographies from the 18th Century.*

A Danish bible, which was bought some years ago for the Royal Library, formerly belonged to the Norwegian, Paul Dürendahl, who made the binding as a test piece in the famous bookbinder, Johan Tobias Wilhelmi's workshop in Copenhagen. Dürendahl married one of Wilhelmi's daughters. Apart from an autobiography and some family reminiscences, which he wrote in the front and the back of the bible, a separate leaf contains a fair copy of his father-in-law's autobiography. This contains previously unknown data concerning Wilhelmi, who in the years from 1767 to his death in 1798 was the Royal Library's bookbinder, and from 1785 also appointed to the court as a Royal bookbinder.

Dürendahl's autobiography is more detailed and interesting, as it tells us how after having become a bookbinder (1779-1783), he chose to be coached for a General Certificate and thereafter to study theology at the University of Copenhagen. He was ordained in Norway in 1789, married Wilhelmi's daughter in 1790 and died in 1827.